

Türkiye Ekonomisinde Tarımın Yeri ve Önemi

The Place and Importance of Agriculture in the Turkish Economy

Okan DEMİR^{ID}
Gizem Çağlar GÜLTEKİN^{ID}
Ahmet Semih
UZUNDUMLU^{ID}

Faculty of Agriculture, Agricultural
Economics, Atatürk Üniversitesi,
Erzurum, Turkey



ÖZ

Bu çalışmada tarım sektörünün Türkiye ekonomisindeki yeri temel değişkenlerle incelenmiş ve sorunların giderilmesine yönelik neler yapılması gerektiği irdelenmiştir. Türkiye'de hemen hemen tamamının tarımla geçimini sağladığı kırsal nüfus, tarihsel süreç boyunca kentsel alanlara göç etmiş ve önemli bir demografik değişim yaşanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında yaklaşık %75 olan kırsal nüfus oranı 2020 yılında %7'lere gerilemiştir. Kırdan kente göç eden nüfus sanayi sektöründen ziyade ağırlıklı olarak hizmet sektöründe istihdam edilmiştir. Tarımda istihdam edilenlerin oranı incelenen dönemde %67,7'den %16'ya düşmüş, GSYH içerisindeki payı ise %6,7'ye gerilemiştir. Elde edilen verilerin ışığında en çok dikkat çeken unsur üretim alanı ve verimin birçok üründe ters orantılı bir ilişki sergilediğidir. Özellikle buğday, nohut, pamuk, şeker pancarı, patates gibi ürünlerde üretim alanı yıllara göre azalmış dahi olsa bu ürünlere ait verimler gittikçe artmıştır. Aynı durum küçükbaş hayvancılıkta da göze çarpmaktadır. Çalışmadan çıkan sonuçlara göre incelenen yıllarda Türkiye'nin ithalat ve ihracatı sürekli artmış, ancak ithalat rakamları ihracatın oldukça üzerinde seyretmiştir. Tarımsal ithalat ve ihracatın payı ise tüm ithalat ve ihracata göre azalmış, karşılama oranı 2005 yılındaki artış haricinde sürekli gerilemiştir. Türkiye'de tarım sektörünün sürdürülebilir bir yapıya kavuşması için tabandan tavana bir politik anlayışla yerel ve bölgesel verimlilik politikaları önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, tarım, GSYH, istihdam, kırsal nüfus

ABSTRACT

In this study, the place of the agricultural sector in the Turkish economy has been investigated with the basic variables, and what should be done to solve the problems has been scrutinized. The rural population in Turkey, almost all of whom earn their living from agriculture, migrated to urban areas throughout the historical process, and a significant demographic change has been experienced. The rural population ratio, which was approximately 75% in the first years of the Republic, decreased to 7% in 2020. The population migrating from rural to urban areas has been mainly employed in the service sector rather than the industrial sector. The rate of those employed in agriculture decreased from 67.7% to 16% in the period examined, and its share in GDP decreased to 6.7%. In the light of the data obtained, the most striking factor is that the production area and yield share an inversely proportional relationship in many products. Even if the production area of products such as wheat, chickpea, cotton, sugar beet, and potato has decreased over the years, the yields of these products have increased gradually. The same situation is also observed in sheep and coat breeding. According to the results of the study, Turkey's imports and exports have increased continuously in the years examined, but the import figures have been well above the exports. The share of agricultural imports and exports reduced compared to all imports and exports, and the coverage ratio decreased continuously, except for the increase in 2005. Local and regional productivity policies are suggested with a bottom-up political understanding in order for the agricultural sector in Turkey to attain a sustainable structure.

Keywords: Agriculture, employment, GDP, rural population, Turkey

Geliş Tarihi/Received: 19.07.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 21.08.2023
Yayın Tarihi/Publication Date: 28.08.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Okan DEMİR
E-mail: okandemir@atauni.edu.tr

Cite this article as: Demir O, Gültekin GÇ, Uzundumlu AS. The place and importance of agriculture in the Turkish economy. *Journal of Animal Science and Economics* 2023;2(2):62-69.



Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International License

Giriş

Dilimizde "ekin ekmek, saçmak" anlamına gelen tarım kavramı insanlığın varoluşundan bu yana sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda son derece etkin bir rol oynamıştır. Taş Devri'ndeki avcı-toplayıcı

insanların zamanla yerini toprağı ekip biçen topluluklara bırakması insanlığın toplu hayata geçişine ön ayak olmuş bu sayede toplum ve devletlerin oluşumu sağlanmıştır. Toprak, su ve biyolojik kaynaklar ile birlikte tarımsal girdiler kullanılarak yapılan bitkisel, hayvansal, su ürünleri, mikroorganizma ve enerji üretimini içerisine alan tarımsal üretim, Sanayi Devrimi'ne kadar insanların temel geçim kaynağını oluşturmuş, teknolojik gelişmeler sayesinde günden güne ivme kazanarak stratejik bir sektör haline gelmiştir.

Türkiye'de tarım sektörü icra ettiği fonksiyonları ve büyüklükleri itibarıyla önemli bir sektördür. Tarım sektörü; ülke nüfusunun beslenmesi, gıda arzının garanti altına alınması, istihdam alanı olması, tarım dışına işgücü transfer etmesi, sanayi sektörü ile arz-talep ilişkilerinin olması gibi birçok özelliğiyle makro politikalar üzerinde önemli bir belirleyicidir. Bu çalışmada tarımın Türkiye ekonomisine katkısının daha net görülebilmesi adına tarımın nüfusa, işgücüne, sanayiye, toplumun beslenmesine, GSYH'ya ve dış ticarete olan katkıları incelenmiştir.

Tarımsal Nüfus

Bir ülke veya bölgede, belirli bir zamanda yaşayan ve ortak özellikler gösteren birey sayısı anlamına gelen nüfus, insanı temsil etmesinden ve tüm sektörlerdeki işgücünün ana sermayesi insan olmasından dolayı ülke ekonomisiyle doğrudan ilgilidir. Nüfusu oluşturan bireylerin ekonomiye katkısı bilgi birikimleri ve eğitim seviyeleri ile doğru orantılı şekilde etkili olduğu kadar, özellikle tarım sektöründe nüfusun coğrafi dağılımı da aynı ölçüde etkilidir.

Türkiye'de özellikle son yıllarda kırsaldan kente hızlı bir göç olduğu bilinmektedir. 1927 yılında Türkiye nüfusunun %75,8'i kırsal, %24,2'sini ise kentsel nüfus oluştururken; 2020 yılına gelindiğinde bu oran sırasıyla %7 ve %93 olmuştur. Buradan da anlaşıldığı

gibi 1927 yılında kırsal nüfus, il ve ilçelerde yaşayan nüfusu oluşturan kentsel nüfusun 3 katından fazla iken, 2010 yılında 3'te 1'inden az; 2020 yılında ise kentsel nüfus kırsal nüfusun 13 katından fazla olarak belirlenmiştir. Kırsal ve kentsel nüfus değişimine göç dışında subjektif etkide bulunarak oransal değişime sebep olan en önemli düzenleme 2012 yılında yerel yönetimlerde düzenleme yapan 6360 sayılı yasa ile olmuştur. Yasa ile birlikte 14 il büyükşehir olarak belirlenmiş, 1089 belde ve 16 545 köyün tüzel kişiliği sona ermiş, kırsal alanlar yasa ile kentsel alana dönüşmüştür (Göküş & Alptürker, 2016; Tuncer & Bakırcı, 2020). Yapılan yasal düzenleme kırsal ve kentsel nüfus yapısında radikal değişikliklere sebep olmuştur. Yasa öncesi 2012 yılında kırsal nüfus oranı %23,74 düzeyindeyken yasa sonrası bu oran %7,9'a gerilemiştir. Yasa ile birlikte nicelik olarak kentsel alana geçiş yapan kırsal yerleşim birimleri nitelik olarak kırsal yaşam koşullarına devam etmekte, toprağı ve tarıma bağlı yaşam şekillerini korumaktadırlar

Tarımsal İstihdam

İşgücü etkin nüfus içinde yer alan, cari ücret düzeyinde ve çalışma koşullarında çalışanlarla işsizlerin toplamıdır (TDK, 2023). Türkiye ekonomisine en çok katkı sağlayan sektörlerin başında tarım sanayi ve hizmet sektörü gelmektedir. Tarım sektörü 1970 yılında toplam istihdamın %67,7 gibi büyük bir kısmını oluştururken, gitgide azalarak 2015'te %20'lere kadar düşmüş; 2022'nin ikinci çeyreğinde ise %16'ya kadar gerilemiştir. Sanayi ve Hizmet sektöründe ise durum tam tersi şekilde gerçekleşmiştir. 1970 yılında sanayi %12,1, hizmet sektörü ise %20,2 iken, 2015 yılında sırasıyla %20,4 ve %52 olarak tespit edilmiş, aynı sektörler 2022'nin ikinci çeyreği sonunda ise yine sırasıyla %21,8 ve 56,3 düzeyinde gerçekleşmiştir. Resme büyük açıdan baktığımızda 1970 ile 2022'nin ikinci çeyreği arasında geçen sürede tarım sektörü %76'lık bir düşüş sergilerken, sanayi sektörü aynı süreçte %80 artmıştır. Özellikle 1990 yılından sonra daha da hızlı artış gösteren hizmet sektörü ise yine aynı zaman aralığında %20,2 den %56,3 e yükselmiş, yani neredeyse 2 kat bir artışla (%178) üç sektör arasında en çok gelişen sektör olmuştur. Yıllar içinde tarımdaki istihdam azalırken sanayi ve hizmetler sektörlerinde artış gerçekleşmiştir. Buna istinaden net olarak söylenebilir ki tarımdaki istihdam zamanla yerini sanayi ve hizmet sektörüne bırakmıştır. 2000'den

Sayım Yılları	Toplam Nüfus	Kırsal Nüfus	Kırsal Nüfus Oranı (%)	Kentsel Nüfus	Kentsel Nüfus Oranı (%)
1927	13 648 270	10 342 391	75,80	3 305 879	24,20
1935	16 158 018	12 355 376	76,50	3 802 642	23,50
1940	17 820 950	13 474 701	75,60	4 346 249	24,40
1945	18 790 174	14 103 072	75,10	4 687 102	24,90
1950	20 947 188	15 702 851	75,00	5 244 337	25,00
1955	24 064 763	17 137 420	71,20	6 927 343	28,80
1960	27 754 820	18 895 089	68,10	8 859 731	31,90
1965	31 391 421	20 585 604	65,60	10 805 817	34,40
1970	35 605 176	21 914 075	61,60	13 691 101	38,40
1975	40 347 719	23 478 651	58,20	16 869 068	41,80
1980	44 736 957	25 091 950	56,10	19 645 007	43,90
1985	50 664 458	23 798 701	47,00	26 865 757	53,00
1990	56 473 035	23 146 684	41,00	33 326 351	59,00
2000	67 803 927	23 797 653	35,10	44 006 274	64,90
2005	72 065 000	23 518 000	32,40	48 547 000	67,60
2010	73 722 988	17 500 632	23,74	56 222 356	76,26
2015	78 741 053	6 217 919	7,90	72 523 134	92,10
2020	83 614 362	5 853 005	7,00	77 761 357	93,00

Kaynak: İnan, 1998 ve TÜİK, 2022a.

Yıllar	Sektörler			
	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler
1970	67,7	12,1		20,2
1975	67,3	12,1		20,6
1980	60,0	15,5		24,5
1985	59,0	14,9		26,1
1990	53,7	17,5		28,8
1995	46,8	15,2		38,0
2000	35,2	24,3		40,5
2005	25,7	20,8	5,5	48,0
2010	25,2	19,9	6,3	48,6
2015	20,0	20,4	7,6	52,0
2020	17,6	20,3	6,4	55,7
2022*	16,0	21,8	5,9	56,3

Kaynak: TÜİK, 2022b.
*2022 ikinci çeyrek sonuçları

Tablo 3.
Türkiye'de İşgücü Piyasası Geneli (15+Yaş, Bin kişi)

Yıllar	İşgücü Piyasası				
	İşgücü	İstihdam	İşsiz Sayısı	İşsizlik (%) Oranı	Tarım Dışı İşsizlik Oranı (%)
2005	21 447	19 409	2038	9,5	12,7
2010	24 550	22 067	2483	10,1	13,0
2015	29 741	26 610	3131	10,5	12,7
2020	30 794	26 823	3971	12,9	15,3
2022	34 661	31 160	3501	10,1	--

Kaynak: TÜİK, 2022c.
*2022 ikinci çeyrek sonuçları
*Tarım dışı işsizlik oranları artık 2022 Ocak sonrası verilmemektedir.

sonra tarımda kapitalist üretim ilişkisi derinleşmiş ve bu da tarımda sanayileşmeye yol açmıştır (Değirmenci,2019).

Türkiye'de 2005 yılında 21 milyon 447 bin kişilik işgücününün 19 milyon 409 bini istihdam edilirken, 2022'nin ikinci çeyreği sonunda 34 milyon 661 bin işgücüne karşın, 31 milyon 160 bin kişi istihdam edilmiştir. Nüfus artışına paralel olarak artan işgücüne rağmen istihdam ve işsizlik oranları 2005 ve 2020 yılları arasında hemen hemen aynı kalmış, 2020 yılı sonunda ise küresel salgınla birlikte (COVİD 19) işsizlik oranı %20'lik bir artışla %10,5'den %12,9'a yükselmiştir. Ancak 2022'nin ikinci çeyreği sonunda işgücü ve

istihdam sayısı artmış buna paralel olarak işsizlik oranı da %10,1'e gerilemiştir. 2005 ile 2020 yılları arasında tarım dışı işsizliğin %13 civarlarında durgun bir seyir halinde olduğu gözlemlenirken, tıpkı toplam işsizlikte olduğu gibi, tarım dışı işsizlik de küresel salgından sonra 2020 yılında %20'lik bir artışla %15,3'e yükselmiştir. Tablonun geneline bakıldığında tarım dışı işsizlik oranının tüm yıllardaki toplam işsizlik oranından daima yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, tarım sektörünün ürettiği istihdamla işsizliği absorbe eden bir sektör olduğunu ortaya koymaktadır.

Tarımsal Üretim

Belirli bir biyolojik ortamda, şartlar elverdiğince insanların beslenmesi amacıyla gıda ürünleri elde etmek tarımın en genel amacıdır. Ülke ekonomisine son derece katkı sağlayan tarım, bitkisel ve hayvansal ürünler elde etmek olarak iki kategoride değerlendirilir. Türkiye coğrafi ve iklim şartları sebebiyle tarım için son derece elverişli bir konuma sahiptir.

Bitkisel Üretim

Ülkemizde üretimi yapılan bazı hububat ve baklagillerin ekim ve üretim alanlarıyla verimlerini gösteren Tablo 4 incelendiğinde 1995 yılında buğdayın 94 milyon dekar alana ekilerek en fazla ekilen ürün özelliğini taşımakta olduğu saptanmıştır. Aynı yıl buğday üretimi 18 milyon ton olarak hesaplanırken, verimi ise dekar başına 191 kg'dır. 2015 yılında ise buğday ekim alanı 78 milyon 668 bine düşerken verimliliğin 287 kilograma yükselmesiyle toplam üretim 22 milyon 600 bine ulaşmıştır. Buğday üretiminde üretimin tüketimi karşılama oranı 2020-2021 dönemi itibarıyla

Tablo 4.
Bazı Hububat ve Baklagil Bitkilerinin Ekim Alanı, Üretim ve Verim Durumu

Üretim Yapılan Alan (1000 da)							
Yıllar	Buğday	Arpa	Çeltik	Mısır	K.Mercimek	K.Fasulye	Nohut
1995	94 000	35 250	500	5150	4750	1700	7450
2000	94 000	36 290	580	5550	3900	1760	6360
2005	92 500	36 500	850	6000	3867	1412	5578
2010	81 034	30 400	990	5940	2116	1034	4557
2015	78 668	27 835	1159	6882	2075	936	3593
2020	69 222	30 971	1254	6916	2098	1030	5116
Toplam Üretim (1000 ton)							
1995	18 000	7500	250	1900	515	225	730
2000	21 000	8000	350	2300	280	230	548
2005	21 500	9500	600	4200	520	210	600
2010	19 674	7250	860	4310	422	212	531
2015	22 600	8000	920	6400	340	235	460
2020	20 500	8300	588	6500	328	280	630
Verim (kg/da)							
1995	191	213	500	369	108	132	98
2000	223	220	603	414	72	131	86
2005	232	260	706	700	134	149	108
2010	243	238	869	726	199	206	116
2015	287	287	794	930	164	251	128
2020	296	268	466	940	157	271	123

Kaynak: TÜİK, 2022d.

%102,3 olarak gerçekleşmiştir. Yani Türkiye’de buğday arzı, toplam tüketim ve kullanımı karşılamaktadır (TÜİK, 2023).

Türkiye’de arpa üretimi 30–36 milyon hektar alanda gerçekleştirilmekte ortalama 7,5–9,5 milyon ton ürün alınmaktadır. Arpa üretim alanlarındaki yıllara göre değişkenlik verim artışlarıyla telafi edilmiştir. Türkiye’de arpa, ağırlıklı olarak yem sanayinde ve kısmen içki sanayinde kullanılmaktadır. Arpa üretiminde ürün denge tabloları incelendiğinde üretimin 2020–2021 döneminde tüketimi karşılama oranı %97,1 düzeyinde olduğu görülmektedir (TÜİK, 2023).

Çeltik üretimi, beslenme açısından son derece önemli ve Türkiye’nin de üretimine son yıllarda ayrı bir önem atfettiği ürünlerdendir. Çeltik ekiliş alanı, üretime verilen önemle birlikte 1995 yılında 0,5 milyon dekadardan 2020 yılında 1,25 milyon dekara; verimlilik ise 500 kg/da’dan 850 kilogramlara kadar çıkarılmıştır. Ancak 2020 yılında yaşanan kuraklık bir istisna yılı olarak verimliliği 466 kilograma düşürmüştür. Ekiliş alanındaki ve verimdeki gelişmelere bağlı olarak çeltik üretimi 250 bin ton düzeyinden 850–900 bin ton bandına ulaşmış 2020 yılında tekrar 588 bin tona gerilemiştir. 2020–2021 üretim dönemi itibarıyla çeltik yeterlilik düzeyi %81,2 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2023).

Mısır üretim alanlarında 1995 yılında 5,1 milyon dekadardan 2020 yılında 6,9 milyon dekara, verimlilikte ise aynı dönem içerisinde 369 kg/da’dan 940 kilograma ulaşmış toplam üretim 2020 yılında 6,5 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Ürün yeterlilik oranı %84,9 düzeyindedir (TÜİK, 2023).

İncelenen dönem içerisinde kırmızı mercimek, kuru fasulye ve nohut ekiliş alanlarında azalış verimlilik ve toplam üretim miktarlarında artış yaşanmıştır. Ekiliş alanlarında kırmızı mercimekte 1995 yılından 2020 yılına kadar 4,7 milyon dekadardan 2,1 milyon dekara, kuru fasulyede 1,7’den 1,03’e, nohutta 7,4’ten 5,1’e azalış yaşanmıştır. Üretim miktarları 2020 yılında kırmızı mercimekte 328, kuru fasulyede 280 ve nohutta 630 bin ton düzeyinde gerçekleşmiştir. Üretim yeterlilik oranı kırmızı mercimekte %71,2, kuru fasulyede %92,0 ve nohutta %122,3 düzeyindedir (TÜİK, 2023).

Türkiye ekonomisine katkı sağlayan başlıca endüstri bitkileri incelendiğinde 2000 yılında en çok ekilen ürünün 6 milyon 542 bin dekarla pamuk, ardından ise 5 milyon 420 bin dekarlık üretim alanıyla ayçiçeği olduğu görülmektedir. Ancak 20 yıllık süreçte pamuğun ekim alanı azalırken ayçiçeğinin ekim alanı artmıştır. Buna paralel olarak yine 2000 ile 2020 yılları arasındaki üretim miktarları incelendiğinde pamuğun üretiminin 2 milyon 261 bin tondan 1 milyon 773 bine düştüğünü, ayçiçeğinin ise 800 bin tondan 2 milyon 67 bin tona yükseldiği tespit edilmiştir. Pamuğun üretim alanı ve toplam üretimi 2000 ile 2020 yılları arasında sürekli olarak düşmesine rağmen verimi aynı dönemde sürekli olarak artmıştır. Şeker pancarı, ayçiçeği ve patatesin de 2000–2020 yılları arasında verimi artarken tütün inişli çıkışlı bir tablo sergilemiş ve 2020 yılında ise verimini 2015’e kıyasla %20 arttırmıştır. Ürün yeterlilik düzeyleri pamukta %103,7, şekerpancarında %100,0, ayçiçeğinde %62,5 ve patatesten %06,5 şeklinde gerçekleşmiştir (TÜİK, 2023).

Hayvansal Üretim

Tarımın bir diğer kolu olan hayvansal üretimin Türkiye ekonomisindeki yeri oldukça önemlidir. Ülkemiz bitkisel üretime elverişli olduğu kadar hayvansal üretime de elverişlidir. Tablo 6’da açıkça görüldüğü gibi 2000 ile 2020 yılları arasında sığır üretiminde,

Tablo 5.

Bazı Endüstri Bitkilerinin Ekiliş Alanı, Üretim ve Verim Durumu

Üretim Yapılan Alan (1000 da)					
Yıllar	Pamuk	Tütün	Ş.Pancarı	Ayçiçeği	Patates
2000	6542	2366	4100	5420	2050
2005	5469	1853	3358	5660	1528
2010	4807	813	3292	6414	1389
2015	4340	920	2745	6853	1539
2020	3592	885	3381	7289	1480
Toplam Üretim (1000 ton)					
2000	2261	200	18 821	800	5370
2005	2240	135	15 181	975	4060
2010	2150	53	17 942	1320	4513
2015	2050	68	16 022	1681	4760
2020	1773	79	23 025	2067	5200
Verim (kg/da)					
2000	346	85	4590	148	2620
2005	410	73	4521	172	2657
2010	448	65	5451	206	3250
2015	472	74	5837	245	3093
2020	494	89	6810	284	3514

Kaynak: TÜİK, 2022d.

kültür ve melez ırk üretimi istikrarlı bir şekilde artarken, yerli sığır üretimi azalmış, manda üretimi ise inişli çıkışlı bir tablo sergilemiştir. 15 yıl içerisinde kültür ırkındaki hızlı artışın da etkisiyle sığır sütü üretimi 8 milyon 731 bin tondan 21 bin 749 bin tona; toplam sığır eti üretimi ise 354 bin 636 tondan 1 milyon 341 bin 446 tona yükselmiştir. Manda süt ve et üretimi ise manda üretimiyle paralel olarak dalgalı bir üretim sergilemiş ancak buna rağmen manda eti üretimi 2020 yılında 2015 yılına göre yaklaşık %60 artarak 8 bin 424 tona ulaşmıştır.

Yine 2000–2020 yılları arasındaki küçükbaş hayvancılık incelendiği zaman, merinos ırkı hariç diğer ırkların üretiminin 2010 yılına kadar azalan oranda düştüğü, ancak 2010 sonrası hızla arttığı görülmektedir. Merinos ırkındaki bu düşüş ve artışın seyri aynı ancak artışa geçiş yılı 2005 olarak tespit edilmiştir. Tüm ırklar için üretimin düştüğü yıllarda dahi süt üretimi olumsuz etkilenmemiş, aksine düzenli olarak artış göstermiştir. Aynı yıllar arasında koyun eti üretimi 2000 yılında 111 bin 139 ton iken 2020 yılında %32 civarında bir artışla 345 bin 639 tona; keçi eti üretimi ise aynı yıllar arasında 55 bin 629 tondan %38’lik bir artışla 90 bin 443 tona yükselmiştir.

Tarımın Sanayiye Katkısı

Her ne kadar tarım denilince akla ekip biçmek gelse de tarımın sanayiye katkısı son derece önemlidir. Artan nüfus ile birlikte kırsaldan kente göçler artmış, buna paralel olarak da sanayileşme daha yaygın bir hale gelmiştir. Tarım sektörünün sanayiye katkısı ekonomik kalkınmayı güçlendirmekte, sanayiye hammadde sağlayan tarım ürünlerinin de değerini arttırmaktadır. Bu nedenle tarım ve sanayi birbiriyle etkileşimli ve eş doğrultuda hareket eden iki sektördür. Türkiye’de sanayiye hammadde sağlayan ürünler gıda sanayisi ürünleri ve dokuma sanayisi ürünleri olarak iki ana başlıkta incelenmektedir. Türkiye’de 2005–2019 yılları arasındaki gıda sanayi ürünlerinden zeytinyağı ve margarin hariç

Tablo 6.

Büyükbaş Hayvan Sayıları ve Üretim Miktarları

Üretimi Yapılan Büyükbaş Hayvan İrkları (1000 baş)					
Yıllar	Sığır				Manda
	Yerli	Kültür	Kültür Melezi	Toplam	
2000	4217	1806	4738	10 761	146
2005	3634	2355	4538	10 767	104
2010	2465	4198	4707	11 370	85
2015	1875	6385	5 734	13 994	134
2020	1533	8839	7594	17 966	193
Toplam Süt Üretimi (1000 ton)					
2000	1501	2639	4591	8731	67
2005	1783	3596	4646	10 025	38
2010	1248	6309	4862	12 419	36
2015	946	9673	6315	16 934	63
2020	—	—	—	21 749	64
Toplam Et Üretimi (ton)					
2000	141 725	58 534	154 377	354 636	4047
2005	84 179	86 070	151 432	321 681	4629
2010	—	—	—	647 067	3385
2015	—	—	—	862 098	5300
2020	—	—	—	1 341 446	8424

Kaynak: TÜİK, 2022e.

diğer tüm ürünlerin artış gösterdiğini, bu iki ürünün ise dalgalı bir artış azalış eğiliminde olduğu tespit edilmiştir. Ayçiçeği yağı üretimi 2005–2015 yılları arasında hızla yükselirken 2019 yılında düşüşe geçmiş, ancak artış hızı sebebiyle en çok verim elde edilen ürün olmuştur. Buğday unu 2005 yılında 5 milyon 258 bin ton üretilirken, üretim miktarı 2019 yılında 9 milyon 239 bin tona kadar yükselmiştir. Belirtilen dönemde miktar olarak en çok üretilen ürün buğday unu olmasına rağmen, artış oranına bakıldığında buğday unu %75'lik oranda artarken, ayçiçek yağı üretimi ise %103'lük artış oranıyla 2005'ten 2019'a kadar sırasıyla 362 bin tondan yaklaşık 734 bin tona yükselmiştir.

Dokuma sanayisinde ise aynı yıllar arasında yünlü dokuma ve yün ipliği düşüş gösterirken, pamuklu dokuma ve pamuk ipliği artmıştır. 2005 yılında pamuk ipliği yaklaşık 1 milyar ton üretilirken 2019 yılında yaklaşık 1,5 milyar tona yükselmiştir, aynı zaman aralığında pamuklu dokuma ise 1 milyar 382 milyon m²'den 1 milyar 655 milyon m²'ye yükselmiştir. Yün ipliği ise 2005 yılında yaklaşık 79 milyon ton üretilirken 2019 yılında %50 civarı bir düşüşle yaklaşık 41 milyon tona gerilemiştir. Yünlü dokuma 2010 yılında 255 milyon m²'den 324 milyon m²'ye yükselse de 2019 yılında yaklaşık 127 milyon m²'ye kadar düşüş sergilemiştir.

Tarımın GSYH İçindeki Payı

Tarımın GSYH içerisindeki payı ülkelerin ekonomik gelişmişliğinin ya da yapısal dönüşümünün hangi aşamasında olduğunun bir göstergesidir. Ekonomide yapısal dönüşüm tarım sektörünün GSYH ve toplam istihdam içerisindeki payının azalmasına ifade etmektedir. Tarımın GSYH içerisindeki payı dünya ortalaması %4,4, Doğu Asya ve Pasifik %5,9, Avrupa %2,1, Kuzey Amerika %1,1, Güney Amerika %17,7 ve Afrika %18,5 düzeyindedir. Aynı göstergenin düşük

Tablo 7.

Küçükbaş Hayvan Sayıları ve Üretim Miktarları

Üretimi Yapılan Küçükbaş Hayvan İrkları (1000 baş)						
Yıllar	Koyun			Keçi		
	Yerli	Merinos	Toplam	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi	Toplam
2000	27 719	773	28 492	6828	373	7201
2005	24 552	752	25 617	6284	233	6517
2010	22 003	1086	23 089	6140	152	6292
2015	29 302	2206	31 508	10 210	206	10 416
2020	38 580	3547	42 127	11 699	287	11 986
Toplam Süt Üretimi (ton)						
2000	759 875	14 504	774 379	216 328	3883	220 211
2005	777 385	17 296	794 681	250 594	3165	253 759
2010	792 122	24 710	816 832	270 476	2335	272 811
2015	1 129 237	47 990	1 177 227	477 824	3350	481 174
2020	—	—	1 101 065	—	—	589 617
Toplam Et Üretimi (ton)						
2000	—	—	111 139	—	—	55 629
2005	—	—	190 539	—	—	50 492
2010	—	—	186 121	—	—	42 846
2015	—	—	249 863	—	—	69 757
2020	—	—	345 639	—	—	90 443

Kaynak: TÜİK, 2022e.

gelir grubu ülkeler ortalaması %26,8 ve yüksek gelir grubu ülkeleri ortalaması %1,3'tür (Anonim, 2022). Aynı zaman dilimi içerisinde Türkiye tarımının GSYH içerisindeki payı %6,7 ile üst-orta gelir grubu ülkeleri düzeyindedir.

Türkiye'nin 2000–2020 arasındaki GSYH değerleri incelendiğinde 2000 yılında 170 milyar TL olan GSYH'nın 2020 yılında 5 trilyon 48 milyar TL'ye kadar yükseldiği, gelişme hızının ise 2000–2005 yılları arasında %14,9'dan 2015–2020 yılları arasında %10,7'ye gerilediği görülmektedir. Bu durum tarımın GSYH'daki payıyla da paralel bir durum sergilemektedir. GSYH içerisinde 2000 yılında 9 milyar TL olan tarımsal katma değer, 2020 yılında yaklaşık 37 kat artarak 366 milyara yükselmiş, ancak GSYH içerisindeki payı nispeten azalmıştır. 2000 yılında GSYH'daki tarımın payı %10,1 iken 2020 yılında azalan oranlarda düşerek %6,7'ye gerilemiştir. Tarımın aynı yıllar içindeki gelişim hızında sert iniş çıkışlar dikkat çekmektedir. 2000–2005 yılları arasında %17,1 olan gelişme hızı, 2015–2020 yılları arasında %10,4'e düşmüştür. Tarım sektörünün GSYH içindeki azalması sanayi inşaat ve hizmet sektörlerinin GSYH içindeki paylarının artmasına sebep olmuştur. 1980 sonrası devlet destek ve teşviklerinde azalmalar, serbestleşme politikaları tarım ve hayvancılığı olumsuz yönde etkilemektedir (Yıldırım, 2014).

Tarımın Dış Ticarete Katkısı

Türkiye'nin 1995 yılında yaklaşık 35,7 milyar dolar olan toplam ithalatı 2020 yılında 219,5 milyar dolara; eş zamanlı olarak toplam ihracat ise yaklaşık 21,6 milyar dolardan 169,6 milyar dolara yükselmiştir. Bir ülkede ithalatın ihracattan fazla olması o ülkenin dış ticaret açığına sebep olmaktadır (Özdemir & Ordu, 2013).

Tablo 8.
Gıda ve Dokuma Sanayinden Seçilen Bazı Ürünlerin Üretimindeki Gelişmeler (ton)

Gıda Sanayi Ürünleri							
Yıllar	Şeker	Buğday Unu	Margarin	Ayçiçeği Yağı	Zeytin Yağı	Şarap (1,000 L)	Maden Suyu (1,000 L)
2005	2 118 816	5 258 935	640 839	362 004	30 279	30 734	470 283
2010	2 438 643	7 106 045	684 814	528 603	22 130	42 889	379 219
2015	2 045 977	9 201 040	752 514	816 944	21 522	56 018	602 316
2019	3 036 462	9 239 402	719 021	733 904	54 483	79 901	602 047
Dokuma Sanayi Ürünleri							
Yıllar	Pamuk			Yün			
	Pamuklu Dokuma (1,000 m ²)		Pamuk İpliği	Yünlü Dokuma (1,000 m ²)		Yün İpliği	
2005	1 382 211		1 088 054	255 059		78 925	
2010	986 412		1 077 643	324 312		75 776	
2015	1 387 863		1 192 445	226 669		69 795	
2019	1 655 427		1 447 391	126 993		41 793	

Kaynak: TÜİK, 2022d.

Tablo 9.
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Cari Fiyatlarla)

Yıllar	GSYH		Tarım		Sektörlerin GSYH İçindeki Payı				
	Değer (Milyar TL)	Ortalama Gelişme Hızı (%)	Değer (Milyar TL)	Ortalama Gelişme Hızı (%)	Tarım (%)	Sanayi (%)	İnşaat (%)	Hizmetler (%)	Vergi Söbvansiyon (%)
2000	170	—	9,0	—	10,1	19,7	5,3	54,4	10,5
2005	674	14,9	62,3	17,1	9,3	17,9	5,6	54,5	12,7
2010	1160	8,4	104,7	8,1	9,0	16,2	6,1	56,6	12,1
2015	2339	10,1	161,5	7,0	6,9	19,8	8,2	53,2	11,9
2020	5048	10,7	336,6	10,4	6,7	22,8	5,1	52,7	10,5

Kaynak: TÜİK, 2022f.

Her ne kadar ithalat ve ihracat rakamları ayrı ayrı artmış dahi olsa, tüm zamanlara bakıldığında ithalat rakamlarının ihracat rakamlarından oldukça yüksek olduğu dikkat çekmekte, bu da dış ticaret açığının olduğunu gözler önüne sermektedir.

Tablo 10 incelendiğinde 1995 yılından 2020 yılına kadar geçen sürede toplam ithalat, ihracat ve tarımsal ithalat artmış ancak tarımsal ihracatta dalgalanmalar olmuştur. Her ne kadar tarımsal ithalat rakamsal olarak artsa da tarımsal ithalatın toplam ithalat

içerisindeki payı tarımsal ihracat gibi giderek azalmıştır. 1995 yılında %7,2 olan tarımsal ithalat oranı 2020 yılında %4,5'e, aynı dönemde tarımsal ihracatın oranı ise %20,1'den %3,5'e gerilemiştir. Tarımsal ihracatın ithalatı karşılama oranına bakıldığında ise 1995 yılında %169,6 olan karşılama oranı 2005'te %226'ya yükselmiş, 2010 yılında ise %65'ten fazla bir düşüşle %76'ya gerilemiştir. Sonraki yıllarda ise azalan oranda düşüş sergileyen tarımsal ihracatın ithalatı karşılama oranı 2020 yılında %60,6 olarak kaydedilmiştir. Buradan da anlaşılacağı gibi, Türkiye'de 1995–2005 yılları

Tablo 10.
Tarımın Dış Ticaretteki Payı (Milyon \$)

Yıllar	İthalat			İhracat			Karşılama Oranları	
	Toplam İthalat	Tarımsal İthalat	Tarımsal İthalatın Oranı (%)	Toplam İhracat	Tarımsal İhracat	Tarımsal İhracatın Oranı (%)	Toplam İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	Tarımsal İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1995	35 709	2567	7,2	21 637	4354	20,1	60,6	169,6
2000	54 503	2218	4,1	27 775	3619	13,0	51,0	163,2
2005	116 774	3463	3,0	73 476	7828	10,7	62,3	226,0
2010	185 535	6457	3,5	113 976	4940	4,3	61,4	76,5
2015	207 234	7353	3,5	143 839	6435	4,5	69,4	87,5
2020	219 517	9835	4,5	169 638	5957	3,5	77,2	60,6

Kaynak: TÜİK, 2022g.

arasında tarımsal alanda dış ticaret fazlası verilirken, 2005 yılından sonra tarımsal alanda dış ticaret açığı oluşmuştur. 1995 yılından 2020 yılına kadar geçen 25 yıl zarfında yaklaşık olarak %65 oranda düşen tarımsal ihracatın ithalatı karşılama oranı dikkate alındığında tarımsal alanda da dış ticaret açığımızın giderek arttığı gözlenmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmayı gerçekleştirebilmesi için tarım sektörünün ekonomideki önemini tam olarak analiz etmesi ve değişim sürecinde tarım sektörüne biçilecek rolü ve evrileceği noktayı politik olarak doğru tasarlaması gerekmektedir. Kalkınma serüveninde tarım sektörü, meselenin odağında mı olacak yoksa yardımcı bir enstrüman olarak mı kalacaktır. Tarım sektörünün ülkelerin kalkınmasında sadece ulusal gelirdeki ve istihdam içerisindeki pay olarak nitelendirilmesinden ziyade gıda arz güvenliği, yoksulluk, kırsal kalkınma gibi çok boyutlu etkileri vardır.

Türkiye'nin 90 yıllık demografik özelliklerine bakıldığında nüfusun büyük ölçüde arttığı görülmektedir. 1927'de 13,5 milyon civarındaki nüfus, 2020 yılında 84 milyona yaklaşmıştır. Özellikle 1950'lerden sonra hızlanarak artan nüfusu kırsal ve kentsel olarak incelediğimizde kırsal nüfusun yerini hızla kentsel nüfusa bıraktığı dikkat çekmektedir. 1927 yılında kırsal nüfus %75,8, kentsel nüfus ise %24,2 iken; 2020 yılında bu oran sırasıyla %7'ye %93 olarak tespit edilmiştir. Tarım alanındaki istihdam 70'li yıllarda %68'e yakınken, 2022'nin 2. çeyreğinde %16'lara kadar gerilemiştir. Toplam istihdam içerisindeki tarımın payı kırsal nüfustaki azalışa paralel olarak düşmüştür. Kırdan kente göç sadece fiziksel bir hareketlilik veya istatistiksel bir değişken olarak değerlendirilmemelidir. Ekonomik yapısal dönüşümlerini gerçekleştirmiş olan ülkelerde tarım sektöründen sanayi sektörüne doğru işgücü geçişi yaşanmakta, işgücü verimliliğinin artışına bağlı olarak milli gelir artmaktadır. Türkiye'de ise kırsal alanlardan kente doğru yaşanan göç tarımdan hizmet sektörüne geçiş şeklinde yaşanmaktadır. Yani Türkiye'de kırdan kente göç sanayinin çekiciliğinden değil kırsalın iticiliğinden kaynaklanmakta, bu gayri tabii akış birçok sosyo-ekonomik problemi beraberinde getirmektedir.

Türkiye coğrafyasının bitkisel ve hayvansal üretime son derece elverişli olması sebebiyle özellikle bitkisel üretimde ekilen alanlar azalsa da verimi arttırmaya yönelik yapılan girişimler olumlu sonuç vermiş; özellikle buğday, arpa, kuru fasulye, nohut, pamuk, şeker pancarı ve patates gibi hububat, baklagiller ve endüstri bitkilerinde üretim yapılan alanın gözle görülür şekilde azalmasına rağmen ürünlerden sağlanan verimin arttığı tespit edilmiştir. Şeker, buğday unu, margarin, ayçiçeği yağı, şarap ve maden suyu gibi gıda sanayi ürünlerinde son 15 yıl içinde artış gözlenirken, dokuma sanayisinde üretimi yapılan pamuk ve yünlü ürünlerde üretim gelişimi sabit denilebilecek şekilde devam etmiş, yün dokuma ve yün ipliği azalma eğilimi göstermiştir.

Büyük ve küçükbaş hayvancılıkta ise hayvan sayısı ile et ve süt verimi paralel ancak farklı oranlarda artış göstermiştir. Sığır üretimi 2020 yılında 2000 yılına göre yaklaşık %80 artarak 17 milyon 966 bine yükselirken, aynı dönemde süt üretimi %150 artarak 21 milyon 749 bin tona, et üretimi ise %300 artarak 1 milyon 341 bin tona yükselmiştir.

Türkiye tarımında, özellikle bitkisel üretimde toprak işlemeli tarım yapılabilir arazi sınırına ulaşılmış olması ve hayvancılık alt sektörünün yapısı dikkate alındığında artan nüfus karşısında üretimde

kendine yeterli kavramının değişmeye başladığı görülmektedir. Mevcut kaynakları itibarıyla Türkiye tarımının kendine yeterliliğinin sürdürülebilir olması verimlilik politikalarının (sulama, mekanizasyon, inovasyon, dijitalleşme vs.) ivedilenmesiyle mümkün olabilecektir.

Tarımın GSYH içerisindeki payı yıllara göre azalış göstermiş 2020 yılında %6,7 düzeyine gerilemiştir. Bu durum tarım sektörünün yıllık hasılasındaki gelişme hızının diğer sektörlerle göre daha düşük olduğunu göstermektedir. Nitekim 2010 yılından sonra gayrisafi yurtiçi hasıladaki gelişme hızı tarım sektöründen daha yüksektir.

Türkiye'de ihracatın ithalatı karşılama oranları dikkate alındığında 1995–2020 yılları arasında bu oranın ortalama %65 seviyesinde olduğu ve dış ticaret açığının olduğu görülmektedir. 1995'li yıllarda toplamda görülen dış ticaret açığının aksine tarım ürünlerinde %170 civarındaki ihracatın ithalatı karşılama oranıyla dış ticaret fazlası olduğu tespit edilirken, geçen 25 yıl tarımsal ithalat ihracat aleyhine gelişmiş, ihracatın ithalatı karşılama oranı %60'lara düşerek dış ticaret açığı oluşmasına sebep olmuştur.

Sonuç olarak Türkiye ekonomisinin büyümesi ve kalkınması içerisinde tarım sektörüne yönelik uygulanması gereken politikaların standart bir şekilde belirlenmesi mümkün değildir. Sosyo-ekonomik birçok değişkeni içerisinde barındıran sektörde, bölgesel ve yapısal farklılıklar ve dinamikler dikkate alınarak, probleme ve bölgeye hatta işletmeye özgü politikalar belirlenmelidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Yazar Katkıları: Fikir – O.D., A.S.U., G.Ç.G.; Tasarım – O.D.; Denetleme – O.D., A.S.U.; Kaynaklar – G.Ç.G.; Malzemeler – G.Ç.G.; Veri Toplanması ve/veya İşlenmesi – G.Ç.G.; Analiz ve/veya Yorum – O.D., G.Ç.G.; Literatür Taraması – G.Ç.G.; Yazıyı Yazan – O.D., G.Ç.G.; Eleştirel İnceleme – O.D., A.S.U.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – O.D., A.S.U., G.Ç.G.; Design – O.D.; Supervision – O.D., A.S.U.; Resources – G.Ç.G.; Materials – G.Ç.G.; Data Collection and/or Processing – G.Ç.G.; Analysis and/or Interpretation – O.D., G.Ç.G.; Literature Search – G.Ç.G.; Writing Manuscript – O.D., G.Ç.G.; Critical Review – O.D., A.S.U.

Declaration of Interests: The authors declare that they have no competing interest.

Funding: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Anonim. (2022). *Dünya Bankası*. <http://wdi.worldbank.org/table/4.2>
- Değirmenci, S. (2019). *2000 sonrası Türkiye tarımında dönüşümün temel bileşenleri: Devlet-sermaye ilişkileri ekseninde talepler ve yasal düzenlemeler*. (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Kalkınma İktisadi ve İktisadi Büyüme Bilim Dalı.
- Göküş, M., & Alptürker, H. (2016). 6360 sayılı yasa ile köy yönetiminden mahalle yönetimine geçiş sonrası etkin hizmet sunumuna ilişkin muhtarların görüşü: Sillife köyleri örneği. (Sayı 11, ss. 67–86). Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi.
- İnan, İ. H. (1998). *Tarım ekonomisi ve işletmeciliği*. T.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları.
- Özdemir, A., & Ordu, C. F. (2013). *Döviz kuru ve dış ticaret ilişkisi: Türkiye örneği* (ss. 29–42). Finans Politik & Ekonomik Yorumlar.

- TDK (2023). <https://sozluk.gov.tr/>
- TÜİK (2022a). *Nüfus ve konut sayım istatistikleri*. Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Nufus-ve-Konut-Sayimi-2021-45866>
- TÜİK (2022b). *İşgücü İstatistikleri*. Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109>
- TÜİK (2022c). *İşgücü İstatistikleri*. Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Istihdam,-Issizlik-ve-Ucret-108>
- TÜİK (2022d). *Tarım İstatistikleri*. Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Tarim-111>
- TÜİK (2022e). *Hayvansal Üretim İstatistikleri*. Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hayvansal-Uretim-Istatistikleri-2022-49682>
- TÜİK (2022f). *Dış Ticaret İstatistikleri*. Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104>
- TÜİK (2022g). *Ulusal Hesaplar İstatistikleri*. Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Ulusal-Hesaplar-113>
- TÜİK (2023). *Bitkisel ürün denge Tabloları, 2020-2021*. Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Bitkisel-Urun-Denge-Tabloları-2020-2021-45505>
- Tuncer, B., & Bakırcı, M. (2020). 6360 sayılı Büyükşehir yasasının Türkiye'nin kırsal yerleşim düzenine mevcut ve muhtemel etkileri: Konya örneği. (Sayı 74. ss. 75-85). Türk Coğrafya Dergisi.
- Yıldırım, U. D. (2014). *1980 sonrası Türkiye tarımında yapısal dönüşüm ve mevsimlik tarım işçileri: Sakarya örneği*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.